

ЯНГИ ЎЗБЕКИСТОНДА ИЖТИМОЙ ДАВЛАТ БАРПО ЭТИШНИНГ ТАРИХИЙ-ҲУҚУҚИЙ ЖИҲАТЛАРИ

Обломурадов Наим Халимович
*ТМИ, кафедра мудири,
Тарих фанлари доктори, профессор*

Кириш.

Янги Ўзбекистоннинг янги таҳрирдаги Конституциясини қабул қилиш Президент Шавкат Мирзиёевнинг ҳар бир соҳадаги ташаббуслари ва қатъий сиёсий иродаси билан Ҳаракатлар стратегияси доирасида амалга оширилган ва Тараққиёт стратегияси асосида давом этаётган кенг қамровли ислохотлар ва саъй-ҳаракатлар натижасида мамлакатимизда ижтимоий давлат қуришнинг конституциявий асосларини мустаҳкамлашга хизмат қилади. Зеро, Янги Ўзбекистонда “инсон – жамият – давлат” тамойили асосида конституциявий қонунчилик ва конституциявий амалиётни мустаҳкамлаш, бунда энг аввало инсон манфаатини ҳар нарсадан устун қўйиш мақсад қилинди. Янги Ўзбекистон Стратегиясининг концептуал яхлит мундарижасидан келиб чиққан ҳолда, Янги Ўзбекистон ва Учинчи Ренессанс пойдеворини барпо этиш, “Инсонга эътибор ва сифатли таълим йили”да мамлакат ички ва ташқи сиёсатининг давлат-жамият-хўжалик қурилиши ва бошқарувидаги ислохотларни амалга ошириш белгилаб олинди.

Шу ўринда “Ижтимоий давлат ўзи нима?” деган савол туғилиши табиий. “Ижтимоий” сўзи арабча — “жамоа, жамиятга оид ҳамда инсон ва жамият ҳаётига оид” деган луғавий маъноларни англатади. Ижтимоий давлат – инсоният тарихий тараққиётининг муайян даври маҳсули, давлатчилик ривожининг махсус босқичидир. Шунингдек, ижтимоий давлат – сифатли таълим, малакали тиббий ёрдам, оилалар, болалар, аёллар, қариялар, ногиронлиги бор шахсларни ҳар томонлама қўллаб-қувватлаш, муҳтожларни уй-жой билан таъминлаш, бандлигини таъминлаш, хавфсиз меҳнат шароитини яратиш, камбағалликни қисқартиришга қаратилган давлат моделидир.

Мавзуга оид адабиётларнинг таҳлили.

Ижтимоий давлат ғояси, энг аввало, қадимги Шарқда, хусусан, мутафаккир аждодларимиз томонидан илгари сурилган. Буюк бобомиз Абу Наср Форобий маърифатли инсонлар жамоасини, идеал жамият ғоясини «Фозил одамлар шаҳри» асарида тараннум этган.

Аждодларимиз орасида давлат ва сиёсат соҳасидаги энг қудратли зот бўлган Амир Темур қонун-қоидаларни ўрнатиб, улардан давлатни бошқаришда фойдаланди. Амир Темур тузган қонун-қоидаларда жамиятдаги мавжуд барча табақа ва тоифаларнинг қизиқиш ва манфаатлари инобатга олинган эди. Жамиятда кечадиган ижтимоий муносабатларнинг барқарор бўлишида бу жиҳат муҳим аҳамиятга эгадир. Ўз тузукларида Амир Темур шундай ёзади: «Салтанатим ишларини қонун-қоида ва интизомга солиб, салтанатим мартабасига зебу зийнат бердим. Салтанатимни ўн икки тоифага бўлиб, уларга таянган ҳолда иш юргиздим. Салтанатим қонун-қоидаларини ҳам шу ўн икки

тоифага боғлаб туздим. Бу ўн икки тоифани салтанатим фалакининг ўн икки буржи ва давлатим корхонасининг ўн икки ойи деб ҳисобладим»[1]. Айтиб ўтилган ана шу тоифалар таркибига Амир Темури давлатида яшаган аҳолининг деярли барча қатламлари киритилган эди. Ижтимоий муносабатлар ҳам ушбу фаолиятдан келиб чиққан. Албатта, бунинг учун ўша ҳукмрон табақа вакилларида ва ҳукмдорларда нафсини ва ғзабини тия олиш, узоқни кўра олган ҳолда сиёсат олиб бориш, ҳаммага адолатли бўла олиш, ақл-идрок билан, оғир ва вазминлик билан иш юритиш каби бир қатор юксак ижобий фазилатлар бўлиши шарт эди.

Ижтимоий давлат барпо этиш Алишер Навоий бобомизнинг ҳам эзгу орзуси бўлган. У инсонларнинг бахтли яшаши учун муносиб ижтимоий муҳит яратиш, фаровон жамият қуриш, маърифатли давлат бошқаруви, адолатпарвар ва одил ҳукмдор, инсонлар ўзаро меҳр-оқибатли ва бағоят ахлоқий бўлиш каби қарашларни илгари сурган эди. Шу каби ғояларни Абу Райҳон Беруний, Абдулла Авлоний, Аҳмад Дониш сингари алломаларимиз ижодида кўришимиз мумкин.

Ҳозирги “ижтимоий давлат” тушунчаси илк бор 1850 йилда немис олими Лоренц фон Штейн томонидан илмий муомалага киритилган. Унинг таъкидлашича, давлат ўз фуқароларининг ижтимоий-иқтисодий ривожланишига ҳисса қўшиши, барча ижтимоий табақалар учун ўз ҳокимияти орқали шахсий ҳуқуқларда мутлақ тенгликни таъминлаши лозим. Бунда инсон камолоти давлат равиоли учун зарурий шарт ҳисобланади [2].

Тадқиқот методологияси.

Замонавий илмий манбаларда кенг тарқалган талқинга биноан, ижтимоий давлат, энг аввало, ижтимоий адолат ҳақида, ўз фуқароларининг фаровонлиги, ижтимоий ҳимояланганлиги хусусида ғамхўрлик қиладиган давлатдир. Бундай давлат ўз фаолиятини аҳолининг ижтимоий ҳимояга муҳтож қатламлари: ишсизлар, меҳнат қобилиятини йўқотганлар, боқувчисидан маҳрум бўлганлар, ногиронлиги бўлган инсонлар, болалар, кексаларни ижтимоий ҳимоялаш билан узвий олиб боради. Ижтимоий ёрдамга муҳтож шахслар – ўзининг саломатлиги, ёши, даромад олиш имкониятларининг чекланганлиги туфайли ўзганлар кўмагига муҳтож шахслар ҳамда оилалар бўлиб, улар ижтимоий ёрдамнинг бир ёки бир неча турларидан фойдалишга ҳақли бўладилар [3].

Бунда “ижтимоийлик”нинг асосий шартини инсонга унинг қадри, шаъни ва эркини асраб-авайлаб муносабатда бўлишдир. Бу, ўз навбатида, инсон ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатлари амалда тўла таъминланиши ва бу қафолатланганлиги билан чамбарчас боғлиқ. Ижтимоий давлатнинг моҳияти унинг оқилона ижтимоий сиёсатни амалга оширишида, айниқса, инсон ва жамият манфаатларига мос ижтимоий функцияларни изчил адо этишида намоён бўлади. Шу боис бундай давлат фаолиятининг муҳим қисмини ижтимоий вазифаларни бажариш ташкил этади.

Ижтимоий давлатда инсонлар орасида ҳасадни йўқотиш, меҳр-оқибат, бағрикенглик ва бирдамликни мустаҳкамлаш, хайр-саховат тadbирларини бардавом йўлга қўйиш, инсонларнинг ички дунёсини пок ва уларни ҳалол, болалигидан ўзининг меҳнатидан бошқа бирор-бир усул ёки восита орқали муваффақиятга эришиб бўлмаслиги тушунчаси билан тарбиялаш борасидаги

саъй-ҳаракат-ларга алоҳида эътибор бериш муҳим аҳамиятга эга. Ижтимоий давлатчилик нафақат Америка ва Европа, балки Осиё давлатларида, жумладан, Жанубий Корея, Сингапур ва Японияда ҳам ривожланиб бормоқда.

Таъкидлаш жоизки, Президентимиз “Ижтимоий давлат бу, энг аввало, инсон салоҳиятини рўёбга чиқариш учун тенг имкониятлар, одамлар муносиб ҳаёт кечиришига зарур шароитлар яратиш, камбағалликни қисқартириш”, дея изоҳлаган ва ўз навбатида, “Биз Янги Ўзбекистонни “ижтимоий давлат” тамойили асосида қуришни мақсад қиляпмиз. Бунини Конституцияда мустаҳкамлашимиз керак”, деб таъкидлаган эдилар [4]. Мазкур мақолада мавзунини ёритишда тарихийлик, анализ ва синтез, қиёсий таҳлил ва таққослаш каби илмий тадқиқот усулларида фойдаланилди.

Таҳлил ва натижалар.

Мамлакатимизда сўнгги йилларда ижтимоий давлатнинг асосий талаблари амалда қўлланилди, жумладан:

биринчидан, 2017-2021 йилларга мўлжалланган Ҳаракатлар стратегияси ва 2022-2026 йилларга мўлжалланган Тараққиёт стратегиясида, айнан ижтимоий соҳани ривожлантириш, адолатли ижтимоий сиёсат юритиш, инсон капиталини ривожлантириш масалалари устувор вазифалар сифатида белгиланди;

иккинчидан, Камбағалликни қисқартириш ва бандлик вазирлиги ташкил этилди, “Мономарказ”лар фаолияти йўлга қўйилди, “Темир дафтар”, “Аёллар дафтари” ва “Ёшлар дафтари” ташкил этилди, ишлаётган пенсионерга юз фоиз пенсия тўлашга ўтилди, ҳар бир аҳоли пунктларида (маҳаллаларда) камбағалликни қисқартириш, тадбиркорликни ривожлантириш, иш ўринларини яратиш, аҳоли даромадини ошириш учун масъул бўлган ҳоким ёрдамчилари лавозими жорий этилди. Энг муҳими, аҳолига ғамхўрлик кўрсатиш бўйича янги тизим йўлга қўйилди;

учинчидан, ижтимоий давлатга мос бўлган таълим ва тиббиёт соҳаларига алоҳида эътибор қаратилди. “Таълим учун инвестиция – буюк келажакка сармоя” шиори остида узлуксиз таълим тизимини мунтазам такомиллаштириб бориш бўйича жиддий ислохотлар амалга оширилди.

Йиллар давомида аҳолини қийнаб келган муаммоларни ҳал этиш мақсадида мамлакатимиз раҳбарининг ташаббуси билан Президентнинг Халқ ва Виртуал қабулхоналари фаолияти йўлга қўйилди, аҳолининг мурожаатлари давлат органлари фаолиятининг диққат марказида бўлди. Вазирлар Маҳкамасининг 2019 йил 13 апрелдаги қарорига асосан мамлакатимизда “Ижтимоий ҳимоя ягона реестри” ахборот тизими йўлга қўйилди. Бундан қўзланган асосий мақсад бола 2 ёшга тўлгунга қадар уни парваришлаш, 14 ёшгача болалари бўлган оилаларга нафақа ва кам таъминланган оилаларга моддий ёрдам тайинлаш, уларни тўлашнинг автоматлаштирилган механизмини татбиқ этишга қаратилди.

2022 йилда тарихимизда илк бор пенсия ва ижтимоий нафақалар миқдори минимал истеъмол харажатларидан кам бўлмаган даражага олиб чиқилди. 2017 йилда 500 мингга кам таъминланган оила ижтимоий ёрдам олган бўлса, бугунга келиб 2 миллиондан ортиқ оилага кўмак берилмоқда. Бу борада ажратилаётган маблағлар 7 баробар кўпайиб, йилига 11 триллион сўмга етди.

Бу билан кифояланмай, иш ҳақи, пенсия ва нафақалар миқдорини, аҳоли жон бошига даромадларни ошириш сиёсати изчил давом эттирилмоқда. Албатта, буларнинг барчасининг ортида инсон қадри, уни эъзозлаш, ҳаётдан, давлатдан рози қилиш йўлидаги олий мақсадлар турибди.

Охирги олти йилда мамлакатимиз бўйича қарийб 300 мингта ёки аввалги йилларга нисбатан 10 баробар кўп уй-жойлар қурилгани, қўшимча 500 минг ўқувчи ўрни яратилиб, уларнинг жами сони 5 миллион 300 мингта етгани ҳам фикримизнинг ёрқин ифодасидир [5].

Хулоса ва таклифлар.

Юқоридагилардан келиб чиқиб, ижтимоий соҳа, айниқса, таълим соҳасига ажратилаётган маблағлар миқдори янада оширилиши мақсадга мувофиқ. Айниқса чекка қишлоқ ҳудудларда мактабгача таълим ташкилотлари ва умумий ўрта таълим мактабларининг моддий-техник ҳолатини янада яхшилаш, пойтахт ва шаҳарлардан замонавий методлар асосида таълим берадиган педагогларни кўпроқ жалб қилиш ўз самарсини беради. Чунки, сифатли таълимсиз, етук кадрларсиз буюк келажакни тасаввур этиб бўлмайди. Шунингдек, соғлиқни сақлаш соҳасида кадрлар танқислиги муаммоси ҳам аҳолига сифатли тиббий хизмат кўрсатиш ўз таъсирини кўрсатмоқда. Ушбу йўналишда ҳам давлатнинг ижтимоий кўмагига жиддий зарурат туғилмоқда.

Хулоса қилиб айтганда, Ўзбекистонни эркинлик, имкониятлар тенглиги, адолат, бирдамлик, ижтимоий ҳимоя ва масъулият принциплари ҳукмронлик қиладиган, Конституция ва қонунларнинг устуворлиги сўзсиз таъминланган, инсонларнинг кескин табақаланишига йўл қўйилмайдиган ва барча аҳоли қатлами учун муносиб ҳаёт шароити яратилган, кучли “ҳукукий-ижтимоий давлат” сифатида ривожланган давлатлар қаторига қўшилиши йўлида хизмат қилиш – барчамизнинг асосий мақсадимизга айланиши зарур.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати.

1. “Темур тузуклари”. Тошкент. Ғафур Ғулом номидаги нашриёт-матбаа бирлашмаси. 1991 й. 53-б.
2. https://uza.uz/uz/posts/izhtimoiy-davlatning-konstituciya-viy-asoslari_471933
3. “Ижтимоий ҳимоя. Атамалар изоҳли луғати”. Тошкент.: Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий кутубхонаси нашриёти. 2007 й. 104-б.
3. <https://president.uz/uz/lists/view/5830>.
4. <https://xs.uz/uzkr/post/izhtimoiy-davlatning-konstitutsiya-viy-asoslari>